

УДК 371.134:811(07)

Валентина Коваль

ОНТОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

«Професійна компетентність» майбутніх учителів-філологів у педагогічній науці цей термін трактується через поняття «мовна особистість», «програма мовного поведження». Поняття ключових компетентностей належить до сфери узагальнених понять, яке містить комплекс різних компонентів – знань, умінь, навичок, взаємовідносин, цінностей, ставлень та інших чинників, що становлять особистісні й суспільні аспекти життя та діяльності людини і від яких залежить особистий та суспільний прогрес. Науково обґрунтоване вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога детермінує переосмислення цілей підготовки майбутнього педагога, її реалізацію на компетентно орієнтованій основі.

Ключові слова: професійна компетентність, компетенція, освіта, педагогічна технологія, освітня технологія, критерії, фахова компетентність, філолог, лінгводидактичні принципи, знання, уміння, навички, компетентність, мотивація.

«Профессиональная компетентность» будущих учителей-филологов в педагогической науке этот термин трактуется через понятие «языковая личность», «программа речевого поведения». Понятие ключевых компетентностей относится к сфере обобщенных понятий, которое содержит комплекс различных компонентов – знаний, умений, навыков, отношений, ценностей, отношений и других факторов, составляющих личностные и общественные аспекты жизни и деятельности человека и от которых зависит личный и общественный прогресс. Научно обоснованное решение проблемы формирования профессиональной компетентности будущего учителя-филолога детерминирует переосмысления целей подготовки будущего педагога, ее реализацию на компетентно ориентированной основе.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетенция, образование, педагогическая технология, образовательная технология, критерии, профессиональная компетентность, филолог, лингводидактические принципы, знания, умения, навыки, компетентность, мотивация.

«Professional competence» of the future teachers-philologists in pedagogical science this term is interpreted through the concept of «linguistic personality», «program of verbal behavior». The concept of key competencies

belongs to the scope of generalized concepts which contains a complex of different components – knowledge, skills, relationships, values, attitudes and other factors that form personal and social aspects of life, human activities and personal and social progress depends on it. Scientifically based solution to the problem of formation professional competence of the future teacher-philologist determines the objective of training future pedagogue, its realization on competence-oriented basis.

Key words: *professional competence, competence, education, pedagogical technology, educational technology, criteria, professional competence, philologist, linguodidactic principles, knowledge, ability, skills, competence, motivation.*

Поняття компетентнісної освіти прийшло до нас із зарубіжних країн, де у 1997 році в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади було започатковано програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» (скорочена назва «DeSeCo»).

Важливою досліджуваною проблемою стало визначення структури й ієрархії компетентностей, які в багатьох країнах є основою для практичного запровадження компетентнісного підходу.

Класифікація компетентностей, концептуальні положення щодо набуття ключових умінь і компетентностей увійшли до Білої книги, розробленої Європейською Комісією (1996), Меморандуму з освіти впродовж життя (2000), Лісабонської конференції (2001), Плану дій Євросоюзу та Ради Європи (2002), Плану дій з навичок і мобільності Єврокомісії (2002), Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти і прийняті багатьма державами як стратегічна умова для впровадження освіти впродовж життя. Згідно з їх означенням компетентність визначається як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення встановлених стандартів у професійній галузі або діяльності.

Структура професійної компетентності майбутніх учителів відображена в дослідженнях О. Антонової, Л. Васильченко, Н. Глузмана, С. Демченко, А. Журавльова, І. Зимньої, В. Калініна, Л. Карпової, Г. Кравченко, С. Лісової, Н. Лобанової, В. Лугового, А. Маркової, Г. Мартинюк, Л. Мітіної, Г. Назаренко, Ю. Пелеха, М. Поліщук, О. Помету, О. Савченко, Н. Тализіної, А. Хуторського, Р. Шакурова, О. Шапран, А. Щербакова. Дослідники у структурі компетентності як складного інтегративного утворення визначають різні складові: елементи, аспекти, компоненти, підструктури, характеристики, блоки тощо. При цьому всі дослідники пропонують виділити сукупність найбільш

інтегрованих, основних, ключових компетентностей, формування яких повинно здійснюватися у процесі неперервної освіти та, у першу чергу, стати пріоритетним завданням усіх навчальних закладів.

Таким чином метою статі є аналіз розвитку та формування професійної компетентності учителів-філологів.

Ключові компетенції професійної компетентності – це складні узагальнені способи діяльності, що їх опановує студент під час навчання, що припускають засвоєння ним не відокремлених один від одного знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напряму наявна відповідна сукупність структурних компонентів.

У науці відомі спроби структурувати зазначені поняття, хоча однакостійності у поглядах не спостерігається.

У своєму дослідженні Е. Павлютенков пропонує структуру професійної компетентності, яка складається з: мотиваційної сфери, що включає сукупність ціннісних орієнтацій, соціальних установок, потреб, інтересів, які складають основу мотивів – усе те, що характеризує спрямованість особистості; операційно-технічної сфери, що являє собою сукупність загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей; сфера самосвідомості, що полягає в усвідомленні, оцінці людиною свого знання, поведінки, морального обличчя та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе як мислячої істоти й діяча [1, с. 65].

О. Овчарук, О. Пометун у структурі професійної компетентності виділяють мотиваційний, змістовий та процесуальний компоненти [2].

Т. Симоненко доводить, що формування мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів передбачає мотиваційний, інформаційно-інтелектуальний, компетентнісний компоненти. Вплив мотиваційного компонента на розвиток важливих професійно-комунікативних умінь та навичок студентів очевидний, адже вдосконалення показників цілісного утворення може відбуватися за умови сприяння цьому процесу соціуму, за умови відчуття студентами суспільної потреби в набутті професійно вагомих комунікативних якостей, що орієнтуватиме їх мовнокомунікативне вдосконалення, а також внутрішньої потреби особистості в саморозвитку. Інформаційно-інтелектуальний компонент передбачає конкретизацію його в структурі змісту філологічної освіти [3].

На думку Н. Запрудського, в структуру професійної компетентності входять пізнавальні мотиви, раніше засвоєні професійно значущі знання, надлишкові або «несвоєчасні» знання, аспекти підготовки, які має засвоїти майбутній учитель, результативні діагностики і само діагностики [4, с.11].

Поняття компетентності охоплює не тільки когнітивний і операційно-технологічний складники, а й мотиваційний, етичний,

соціальний та поведінковий[5;6].

О. Піскунов до змісту професійної компетентності включає інваріантну (ядро) і варіативну частини, що утворюють деяку сукупність, яка володіє елементами цілісності. Інваріантну (обов'язкову) частину становлять: фундаментальні знання в галузі філософських, психолого-педагогічних і методичних наук; технологічні знання в галузі організації різних форм та видів навчальної та позааудиторної діяльності; професійно-педагогічні вміння [7, с.62-63].

Автор підкреслює, що перерахованими компонентами інваріантної частини можна оволодіти лише в умовах спеціально організованої психолого-педагогічної та предметної діяльності в вищому педагогічному закладі. Варіативна частина передбачає врахування особливостей профілю наукової підготовки студента, його особистих інтересів і схильностей.

У деяких роботах з професійної компетентності вчені Н. Кузьміна [8], М. Лукьянова [9] акцентують увагу на пріоритетному розвитку діяльнісного компонента в її складі, розуміють досліджуване поняття «сукупністю вмінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу по-особливому структурувати наукове і практичне знання з метою кращого розв'язання педагогічних завдань» [8].

Їх впровадження відбувається поступово та супроводжується широким обговоренням та ґрунтовним науковим підходом.

Виділення у складі професійної компетентності лише діяльнісного компонента (різні вміння і здатність реалізації їх на практиці), на наш погляд, є вузьким і недостатнім. Залишається поза увагою система знань психолого-педагогічного і предметно-методичного циклу (гностичний компонент), що є, на нашу думку, семантичним визначником поняття «компетентність» [10, с. 11].

Можна виокремити низку підструктур, які визначено вітчизняними й зарубіжними науковцями у структурі професійної компетентності педагогічних працівників: мотиваційну, мотиваційно-ціннісну (сміслову, вольову), мотиваційно-вольову; когнітивну, когнітивно-творчу; професійні (об'єктивно необхідні) психологічні і педагогічні знання; професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння; змістову; предметно-практичну; особистісний досвід; поведінкову; професійні психологічні позиції, налаштування вчителя, які визначаються вимогами до його професії; ціннісно-сміслову, етичну; процесуальну; діяльнісну, операційно-діяльнісну, особистісно-діяльнісну; комунікативну; емоційно-вольову; оцінно-впроваджувальну; операційно-технологічну, інструментально-технологічну, операційну; особистісну; особистісні особливості, які забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями і вміннями; рефлексивно-перцептивну, рефлексивну; саморегулятивну; емоційно-вольову регуляцію процесу і результату вияву компетентності; соціальну.

На основі проведеного аналізу наукової літератури легко встановити

взаємозв'язок між окремими аспектами структури професійної компетентності, визначеними різними дослідниками. Окремі аспекти визначаються авторами з використанням різних назв, однак є подібними за суттю, взаємодоповнюють і поширюють одна одну, наприклад: мотиваційна і мотиваційно-ціннісна; когнітивна і когнітивно-творча; змістова і пізнавально-змістова; діяльнісна, операційно-діяльнісна й особистісно-діяльнісна; емоційно-вольова, саморегулятивно-вольова і саморегулятивна; рефлексивна і рефлексивно-перцептивна.

До одного ряду відносяться складові структури професійної компетентності, пов'язані з операційними й технологічними особливостями педагогічної діяльності, а саме: операційно-діяльнісна, особистісно-діяльнісна, операціонально-технологічна, інструментально-технологічна, операційна; мотиваційно-ціннісна, ціннісно-смилова.

Окрім цього, у структурі професійної компетентності представлені складові, які у класифікаціях різних науковців входять до різних підструктур або мають різні назви, однак взаємопов'язані і взаємодоповнюють одна одну. Аналіз сучасних дослідницьких підходів до компонентного змісту поняття «професійна компетентність учителя» показав, що проблему активно вивчають у вітчизняній науці, свідченням чого може бути велика кількість дефініцій та вкладений у них різний зміст.

Як відомо, критерій (в перекладі з грецької мови – засіб, переконання, мірило) – такі розпізнавальні ознаки, на основі яких проводиться оцінка або класифікація чого-небудь.

У виділеній структурі когнітивно-творчий компонент характеризується лінгводидактичною компетенцією: об'ємом знань, їх системністю, глибиною, міцністю, усвідомленістю, творчим підходом до реалізації отриманих знань. До таких знань відносяться: методологічні (філософські знання; знання загальних законів і категорій діалектики, законів розвитку, знання теорії пізнання, загальнонаукових методів (емпіричного та теоретичного дослідження, наукового пізнання); знання методології педагогічного процесу, методологічних принципів дослідження проблем у сфері освіти; теоретичні (знання принципів побудови вітчизняної освіти, її системи й змісту освітніх програм: системи принципів і засобів особистісно-орієнтованої взаємодії з дітьми; знання психолого-педагогічних умов для розвитку пізнавальної мотивації та здібностей дітей; знання психологічних основ педагогічної діяльності; спеціальні (знання педагогічних технологій, сучасних інноваційних методичних систем навчання та виховання; знання методів активізації інтелектуальної діяльності та шляхів загального особистісного розвитку дітей; знання методів, засобів і форм організації роботи та управління життям дитячого колективу).

Показником когнітивно-творчого компоненту є когнітивна компетенція: знання предмета, який викладається; йому необхідні знання базисного навчального плану й можливостей інтеграції змісту предмета з

суміжними дисциплінами; інформаційна компетенція: здатність використовувати засоби формування та формулювання власних думок безпосередньо через мову, а також у процесі сприйняття та передачі інформації, уміння користуватися правилами побудови змісту висловлювання, тобто знати, «що сказати» і «як сказати», здатність користуватись змістовним предметом спілкування; сформованість компетенцій аудіювання, говоріння, читання та письма; мовленнєва компетенція: знання студентів національно – культурної специфіки мовленнєвої поведінки, що сприяє формуванню здатності відбирати та використовувати елементи соціокультурного контексту для здійснення комунікативних намірів; здатність використовувати правила діалектного та розмовного мовлення в спілкуванні; засвоєння мови через соціалізацію, тобто вміння вступати в комунікативні відносини з іншими людьми; здатність орієнтуватися в соціальній ситуації та управляти нею; лінгвокраїнознавча компетенція – сукупність знань про країну мови, що вивчається, а також здатність використовувати національно-культурний компонент мови з метою спілкування. Когнітивно-творчий компонент включає знання про способи виконання різних видів пізнавальної діяльності, етапів управлінської діяльності (цілепокладання, планування, організація, контроль, коригування, аналіз ходу і результатів діяльності, оцінювання; способи діяльності із застосуванням наочності та навчальними посібниками; способи раціональної навчальної діяльності, самоуправління; прийоми і засоби засвоєння навчального матеріалу, «відкриття» нового знання; систематизацію знань, моделювання навчальної інформації; самостійне конструювання нового досвіду; пізнавальні запитання як такі, в яких відбивається прагнення щось уточнити, переосмислити або відобразити своє «знання про незнання».

Крім того, вчитель повинен володіти сучасними психолого-педагогічними концепціями навчання та виховання; розуміти значущості педагогічної діяльності.

Критерієм мотиваційно-ціннісного компоненту є соціальна компетенція: мотивація досягнення компетентності, яка являє собою тип мотивації, пов'язаний з потребою людини досягти бажаного результату. Ми розглядали мотивацію досягнення як систему спонукань, мотивів інтересів, притаманних особистості, що стосуються досягнення професійної компетентності.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає інтелектуальну компетенцію, тобто потребу майбутнього вчителя у вдосконаленні знань, прагнення до самоосвіти; розуміння необхідності значущості цих знань у житті людини і в професійній діяльності вчителя, передбачає усвідомлення, аналіз власного досвіду і результатів своєї діяльності. До показника цього компоненту відноситься рефлексивні компетенція: рівень професійної самосвідомості майбутніх учителів-філологів, який містить

самоідентифікацію, адекватну самооцінку професійно значущих якостей особистості і стійку рефлексивну позицію майбутніх педагогів, вираження свого ставлення (радості, бажання допомогти, захопленості, готовності до самоаналізу тощо) до явищ довкілля, власного життя, навчання за допомогою різних засобів, у тому числі у формі художніх образів та понять, усвідомлення та виявлення позитивного ставлення до самого себе, до інших людей, до світу взагалі, праці (у тому числі і навчальної), виявлення впевненості у власних силах, знання своїх індивідуальних особливостей, виявлення готовності до діалогу, критичний аналіз власних дій, думок та готовність змінювати їх.

Критерієм діяльнісно-практичного компоненту є сукупність умінь і навичок, які формуються у процесі вивчення фахових дисциплін, технологію їх застосування у професійній діяльності. В основі діяльнісно-практичного компонента лежать фахові вміння, які засвоюються студентами в процесі діяльності учіння, виступають і як продукти (результати) цієї діяльності, і як необхідна передумова подальшої діяльності учіння. Цей компонент включає також уміння цілепокладання, планування, аналізу, рефлексії, прийоми самоконтролю, самокорекції, перенесення відомих способів дій у нові, нетипові ситуації; уміння виконувати всі етапи управлінської діяльності, результат якої є готовність учителя керувати колективом та самим собою. Сьогодні освіті потрібен учитель не тільки добре обізнаний у своєму предметі, але здатний створити умови, що сприятимуть розвитку та саморозвитку особистості дитини. Це веде до пошуку та засвоєння нових методів діяльності вчителя, який повинен будувати свою педагогічну діяльність, спираючись на науково-обґрунтовані процеси управління.

Критерієм діяльнісно-практичного компоненту є технологічна компетенції: володіння педагогічними технологіями, відчуття внутрішньої необхідності у їхньому постійному застосуванні, у використанні інноваційних технологій.

Ефективність формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога значною мірою залежить від визначення його рівневої характеристики.

Ключовими компетенціями та відповідними їм ключовими компетенціями визначено: предметно-фахову компетентність (інформаційна, лінгводидактична, мовленнєва, лінгвокраїнознавча, літературознавча компетенції); особистісно-комунікативну (світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісна, інтелектуальна, комунікативна, життєва, спеціальна (рефлексивна) компетенції); діяльнісно-технологічну (проектувальна, дослідницько-пошукова, методична, інтерактивна, технологічна компетенції).

Компонентний склад представлений компонентами, критеріями, рівнями та їх показниками. Визначено когнітивно-творчий, мотиваційно-

ціннісний, діяльнісно-практичний компоненти. Їх критеріями є: когнітивно-творчого (система уявлень, поглядів, знань, що відображають індивідуально-своєрідні активні способи пізнавального ставлення студента до того, що вивчається; знання (загальнотеоретичні, методологічні, спеціальні), вміння, навички; творча самореалізація; розуміння значущості педагогічної діяльності); мотиваційно-ціннісного (усвідомлення себе носієм національних цінностей, мотивація досягнення компетентності, рівень професійної самосвідомості, комунікативність, емоційна гнучкість, способи поведінки, вільне оперування отриманими знаннями та уміннями, самостійний пошук знань; перенесення відомих способів дій в нові, нетипові ситуації, виявлення активності думки, ініціативності, самостійності в оцінці своїх дій, прогнозування сенсів життя); діяльнісно-практичного (фахові уміння, способи навчально-пізнавальної діяльності, активність, професійна мобільність, оволодіння педагогічними технологіями, використання прийомів педагогічної майстерності).

Аналіз різноманітних підходів щодо визначення показників ефективної підготовки майбутнього вчителя-філолога дає підстави для висновку, що актуальними у виділеній структурі професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога, що включає предметно-фахову, особистісно-комунікативну, діяльнісно-технологічну компетентності, є такі ключові компетенції: світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісно-мотиваційна, інтелектуальна, інформаційна, комунікативна, когнітивна, життєва, дослідницько-пошукова, спеціальна (рефлексивна), лінгводидактична, мовна, іншомовна, мовленнєва, лінгвокраїнознавча, літературознавча, методична, інтерактивна, технологічна на основі яких вона і формується

Науково обґрунтоване вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога детермінує переосмислення цілей підготовки майбутнього педагога, її реалізацію на компетентнісно орієнтованій основі та потребує подальшого дослідження у межах педагогічних ВНЗ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пискунов А. И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание. / А. И. Пискунов // Педагогика. 1995. – № 4. – С. 59–63.
2. Запрудский, Н.И. Научно-педагогическое обеспечение повышения квалификации учителей естетственно-математических предметов: дис. в форме научного доклада. док. пед. наук. / Запрудский Н. И. – Минск, 1993. – 36 с.
3. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України / професійні компетенції та компетентності вчителя / матеріали регіонального науково-практичного семінару 28–29 листопада 2006 р. Тернопіль:

- вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – 188 с.(с.10–13)
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
  5. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Кузьмина Н. В. – М. : Высшая школа, 1990. – 119 с.
  6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 56–61.
  7. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 5–15.
  8. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн : [кол. монографія] / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук.– К. : «К.І.С.», 2004. – С. 16–25. – (Бібліотека з освітньої політики).
  9. Павлютенкова, Е. М. Профессиональное становление будущего учителя. / Е. М. Павлютенкова // Педагогика, 1990. № 11. – С. 64–69.
  10. Симоненко Тетяна Володимирівна. Формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів: дис... д-ра пед. наук: 13.00.02 / – К., 2007. 13.00.02. – теорія і методика навчання (українська мова).
  11. Ляска О. П. Психолого-педагогічні принципи реалізації компетентнісного підходу у підготовці інженера-педагога / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Психологічні науки. / [редкол.: Г.К. Радчук відп. ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. – Вип.4. – С.32–38.
  12. Олена Селіванова. Засади сучасної лінгвометодології. Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку третього тисячоліття» Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку третього тисячоліття» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011 р. – с.172–175
  13. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
  14. Шуляр В. І. Стратегії формування літературної компетентності читача. – с. 34–40